

YENİSEY KIRGIZLARI İLE KİMAKLAR'IN IX.-X. YÜZYILLARDAKİ ETNİK-KÜLTÜREL MÜNÂSEBETLERİ*

D.G.SAVİNOV

Tercüme Eden: Dr.Mehmet TEZCAN**

Daha yakın zamanlara kadar, M.S.I.bin yılı sonu Orta-Asya ve Güney Sibirya'nın kuzey bölümü ahalisinin etnik tarihi, az tedkik edilmiş devirlerden biri kabul ediliyordu. V.P.VASİL'EV¹, V.V. BARTOL'D², G.E.GRUMM-GRJIMAYLO³, L.L.VİKTOROVA⁴ ve başka araştırmacılar, tarihçiler, arkeologlar ve oryantalistler bu konuya temas ettiler. Bu durum günümüzde, Tuva'da Minusinsk çukuru, Altaylar'ın dağlık ve bozkır bölgesindeki arkeolojik birikim sayesinde oldukça değişti. Arkeolojik eserlerin etnik bakımdan yorumlanmasındaki güçlüklerle rağmen bunlardan bazıları, tarihî perspektif içinde doğru bir tertip yapma şartı ile yazılı kaynaklardaki bilgilerle mukayese edilebilir ve o zaman bunlar, yeterince doğru tarihî birer döküman haline gelirler.

Yenisey Kırgızları'nın 840 yılında Uygurlar'ı yendikleri, Batı Sayan Dağlarını aştikları ve Orta-Asya sahasına çıktıkları malûmdur. Orta Yenisey havzasında yüksek bir kültür meydana getiren kuzey menşeli bir kavim ilk defa olarak, güney komşularının faaliyetlerinde kararlı bir rol oynamağa başladı. Güney Sibir kavimlerinin tarihinde çok önemli olan iki hadise, Uygur Kağanlığı'nın çöküşüyle alakalıdır. Bunlardan biri, S.E.YAHONTOV'dan sonra "(asker sayısı itibariyle Uygur ve Kidanlar'ın üstünde yer

---

* Yazarın, "Étnokul'turne svyazi eniseyskih Kırgızov i Kimakov v IX-X. vv." adıyla Tyurkologičeskiy Sbornik 1975'de yayınlanan makalesi (s.209-225)'nin tercümesidir.

** Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ "İstoriya i drevnosti vostochnoy çasti Sredney Azii ot X'da XIII vv." TVORAO, c.4 (1859), s.12.

² Kırgızı. İstoričeskiy Oçerk, Seçineniya, c.2/1, Moskva 1963, s.490.

³ Zapadnaya Mongoliva i Uryanhayskiy Kray, c.2, Leningrad 1926, s.349.

⁴ "K voprosu o rasselerii mongol'skih plemen na Dal'nem Vostoke v IV-XII vv.", UZ LGU, 1958, s.43.

alan ordu büyüklüğüne bakarak) Türkçe konuşan oldukça büyük bir kavim⁵ olarak gözden geçireceğimiz Yenisey Kırgızları'nın geniş iskânı, diğeri ise görünüşe bakılırsa Kimak-Kıpçak etnik- kültürel birliğinin nihâî teşekkülüdür.

Uygurlar'ın arkeolojik eserleri (şehirler ve mezar anıtları), diğeri bölgelerden daha çok Tuva'da araştırılmıştır. Bu tedkikleri yapanlardan biri olan L.R.KIZLASOV, Kuzey Moğolistan ve Baykal-ötesinden geldiği aşikâr olan, Uygur mezarları materyal kompleksi içindeki derin Hun geleneğine; şekil, süs ve teknik bakımdan keramik hazırlama usûllerine; mürekkep yay teşkiline işaret etmiştir⁶. Bu unsurlar, Güney Sibir ahâlisi için oldukça eskilere giden bir devir olmaktadır. Tuva'nın mahallî ahâlisi, hepsinden çok da Çik'ler, eski Türk karakterli bir kültüre sahip idiler⁷. Uygur eserlerinin birikimine göre hüküm verecek olursak, Dağlık Altay sahasının Tuva bölgesi hem-civarının ve bir de VIII-IX. yüzyıllarda daha çok batı bölgelerinin Uygur Kağanlığı terkiibine girmedikleri (veya ismen girdikleri)ni tahmin etmek mümkün; çünkü burada şehirler, katakomblar, merkezî Tuva vadisi için bellibaşlı bir tarzı karakterize eden ve Uygurlar tarafından saygı gösterilen, her iki elinde küp ve kemerlerle başlık giyimli taştan yapılmış hususî heykeller henüz bulunmamıştır. Dağlık Altay Bölgesi'nde, Kadim Türkler'in, güçlerinden faydalanarak "kuzey bozkırlarında yiğitlik tasladıkları"⁸ mahallî Tôles kabilelerince bırakılmış atlı definler bu zamanda hayli yaygındır⁹. Güney Altaylar'daki atlı definleri Çebi boyuna âid saymak çok dikkat çekici olmalıydı. Çebi adı, VII. yüzyıl ortalarında "Altın Dağları (Altaylar)'nın kuzey taraflarına giden" Çebi-han/Ship-pi Kağan'ın ismiyle bir şekilde bağlantısı olan bir isimdir¹⁰.

⁵ "Drevneyšie upominaniya nazvaniya 'Kirgiz'", SÉ, 1970, No.2, s.120.

⁶ İstoriya Tuvi v Srednie veka, İzd-vo MGU, 1969, s.65-78.

⁷ a.g.e., s.78-79.

⁸ N.Ya. BİÇURİN (İakinf), Sobranie svedeniy o narodah, obitavşih v Sredney Azii v drevnie vremena, c.I, Moskva 1950, s.301.

⁹ Yu.İ.TRIFONOV, "Ob étničeskoy prinadlejnosti pogrebeniy s konem drevnetyurkskogo vremeni", Tyurkologičeskiy Sbornik 1972, Moskva 1973, s.351-374.

¹⁰ Bıçurin, a.g.e., s.273 (L.N.GUMİLEV'in farzettığı gibi, Saylug'dan geçerek, yani, kuzeydeki kurganların ve bilinen diğeri en önemli atlı definlerin bulunduğu Çu bozkırın içerisinden; Drevnie Tyurki, Moskva 1967, s.229-231).

VIII-IX. yüzyıl Altay buluntularında defin merasimi, mezara gümüş kap koyma âdeti, bu kapların aslı şekli gibi hususlarda A.A.GAVRİLOVA ve diğer araştırmacılar, Yenisey Kırgızları'nın Minusinsk havzasındaki aynı zamanlı eserleriyle çok umûmî benzerlikler görmektedir¹¹. Orta-Asya Uygur Devleti devrinde Altaylar ve Minusinsk havzası arasındaki etnik-kültürel muayyen bağılıkları gösteren bu paralellikler, Sayan-Altay kabilelerinin Uygurlar'a karşı yaptıkları koalisyon hakkında, bilhassa Yenisey Kırgızları ile, Batı Altay ve Tarbagatay arasındaki sahayı VIII. yüzyıl ortalarına kadar işgal eden, 766'da ise Yedisu'ya ilerleyen Altay Karlukları'nın ittifakı hakkındaki yazılı kaynakların bilgileriyle uyumaktadır¹².

Uygur Kağanlığı'na son veren Yenisey Kırgızları Devleti, kendi ictimâf-iktisadî yapısı nokta-i nazarından, taşıdığı boyun ismine göre ad almış bir çok boydan oluşan bir teşekkül idi. *Tang-shu*, Kırgızlar hakkında diyor ki: "...Askerî kuvvetler teşef edilip sevk edildiği zaman bütün halk ve vassal bütün boylar harekete geçer"¹³. Bu vassal boylar ile "Kayakçı T'u-chüeh'ler" (dubo, miliğe, eçü)¹⁴ ve Sayan-Altay Dağları eteğinin kuzey bölgelerindeki diğer kavimlerin münasebeti vardır. Arkeolojik materyaller de Yenisey Kırgızları Devleti'nin etnik bakımından karışıklığına şahadet etmektedir. Minusinsk havzasında bulunan atlı definler (Ust'-Tes', Kapçalı II) açıkça görülmektedir ki etnik bir birliğin malıdır¹⁵. Birlikte bulunan evanterdeki bir kısım eşyaya göre (ağaçtan yapılmış altın yaprakla kaplı koyun figürleri, *psaliy*'lerin hayvan motifli yükselteleri) de, Kapçalı I (VII-VIII. yüzyıl) ve Uybat çaa-tas'ı (IX-X. yüzyıl) mezar âbidelerinin bir grup ahali tarafından, bu eşyaların bulunmadığı Kopyon çaa-tas'ı (VIII-IX. yüzyıllar)'nın ise başkaları tarafından bırakıldığını tahmin etmek mümkündür.

Yerleşmeler ve mezar âbideleri buluntularına göre, Yenisey Kırgızları Devleti'nin sahası şu şekilde teessüs etmektedir. Devletin merkezi bilindiği üzere Minusinsk

¹¹ A.A.GAVRİLOVA, *Mogil'nik Kudirgé kak istoçnik po istorii altayskih plemen*, Moskva-Leningrad 1965, s.65-66.

¹² Bk. V.V.BARTOL'D, *Oçerk İstoriî Semireç'ya, Seçineniya*, c.2/1, Moskva 1963, s.35-40.

¹³ N.V.KYUNER, *Kitayskie izvestiya o narodah Yujnoy Sibiri, Tsentral'noy Azii i Dal'nego Vostoka*, Moskva 1961, s.60.

¹⁴ Biçurin, a.g.e., s.354.

¹⁵ D.G.SAVİNOV, "Etnokul'turne svyazi naseleniya Sayano-Altaya v drevnetyurkskoe vremya", *Tyurkologičeskiy Sbornik* 1972, Moskva 1973, s.342-343.

deresinde bulunuyordu. Aşağı İvolga¹⁶ ve Hoytsegersk mezarlığındaki 3 numaralı mezar envanteri¹⁷ ile arkeolojik buluntular belirli bir şekilde Doğudaki Kırgızlar ile irtibatlıdır. S.V.KİSELEV, Doğu Sayanlar'daki Kırgız tarzında münferid ok ucu buluntularına işaret etmektedir¹⁸. Yenisey Kırgızları'nın kültür tesirinin daha sonra Amur'un orta mecrasına kadar doğuya da nüfuz etmiş olması mümkündür. Kırgızlar'a âid materyallerin ve "Mo-ho" teriminin derin kültürel-tarihi anlamı içerisinde E.İ.DEREVYANKO'nun, Mo-ho'lar ile Eski Türkler arasındaki kültür münasebetlerinin bir neticesi olarak mütâlaa ettiği Mo-ho materyallerinin dikkate şayan yakınlığını ancak bu şekilde açıklamak mümkündür¹⁹. Kırgızlar'ın en kuzeydeki eserleri Krasnoyarsk civarında bulunmaktadır (Ladeysk kompleksi)²⁰. Minusinsk deresi batısında Kemerovsk bölgesinde bir kısım "Kırgız vazoları" bulunmuştur²¹. IX. yüzyıl ortalarına doğru Güneydeki sınır Batı Sayanlar'a uzamıştı. IX-X. yüzyıl Yenisey Kırgızları'nın Tuva'daki arkeolojik eserleri (ilişkili bulunan envanterin karakteristik kompleksi ile birlikte kurganlara âid ölü yakmalar, heykellerdeki runik yazılar), onların asıl ülkesi olan Minusinsk deresi dâhil olmak üzere belki de diğer bütün yerlerdekinden daha çok sayıda günümüzde biliniyor²². Gerçekten Yenisey Kırgızları burada, etnik olmaktan çok kendilerinin ictimâî hususiyetleriyle izah edilebilen kendilerine has bazı özelliklerle temayüz etmektedir ki bunlar, savaşçıların definleridir (keramik, *çaa-tas* tipindeki mezarüstü tesisatı hemen hiç yoktur). Kuzey Moğolistan'da ve Doğu Türkistan'da Yenisey Kırgızları'nın mevcudiyeti, daha ziyade yazılı kaynakların bilgileriyle tesbit edilmiştir; bunlara tekâbül eden eserlerin burada bulunmayışını ise öyle görünüyor ki bu bölgelerin arkeolojik bakımdan az tedkik edilmiş olmasına hamletmek gerekir; defin, bir

---

¹⁶ Gosudarstvennyy Érmitaj, Koleksiyon 2080.

¹⁷ Yu.D.TAL'KO-GRUNTSEVIÇ, "Drevnie pamyatniki Zapadnogo Zabaykal'ya", Trudy XII Arheologičeskogo s'ezda, Moskva 1902, res.60-61.

¹⁸ Drevnyaya İstoriya Yujnov Sibiri, Moskva 1951, s.577.

¹⁹ E.İ.DEREVYANKO, Moheskie pamyatniki srednego Amura, Novosibirsk 1975, s.181-196, tablo LIII-LIV.

²⁰ V.G.KARTSOV, Opisaniye kolleksiy i materialov Muzeya, Krasnoyarsk 1929, s.51.

²¹ G.S.MARTINOVA, "K voprosu o taştıkskih jilişçah", Drevnyaya Sibir', vıp.4, Novosibirsk 1974, s.91.

²² L.R.KIZLASOV, İstoriya Tuvı v srednie veka, s.97-108.

durumda ölü yakma âdetine göre yapılmıştır (K.4)²³. Ölünün yakılmasıyla gerçekleştirilmiş bir defin daha bir müddet önce Uzantal VIII mezar âbidesinin kazılmasıyla elde edildi (Dağlık Altay Bölgesi Koş-Ağaç rayonu)²⁴. Dahası, Kırgız tipindeki eşya serileri, V.V.RADLOV'un Buhtarma'daki kazılarında da bulunmuştur²⁵. Kırgızlar'a veya kültür bakımından onlara çok yakın olan kabilelere âid oldukları âşikâr olan oldukça ilginç definler, son yıllarda İrtiş üzerindeki Zevalinsk mezar âbidesinde keşfedilmiştir. F.H.ARSLANOVA'nın bu hususta yazdıklarına göre, "tedkik edilen bu kurganlar, defin âdeti bakımından eski Hakaslar'a (Kırgızlar'a, D.S.) âid Tuva'daki definlere yakındır. Yukarı İrtiş-çevresi yerlileriyle dolaylı yoldan ilişkiye girmiş eski Hakas cemiyeti mümessillerinin, cesetlerin yakılması suretiyle toprağa verilmiş olmaları ihtimâli de bir kısım kurganlarda imkân harici değildir"²⁶.

Bu suretle, Yenisey Kırgızları'nın Minusinsk vadisi, Tuva, Dağlık Altay, Doğu Kazakistan'daki eserleri, son yıllardaki buluntular sayesinde bir zincir hâlinde birbirine bağlanmakta, Batıdaki yayılma hudutları da gayet açık olarak T'ien-shan/Tanrı Dağları'nın doğu kollarına yaklaşmaktadır. Bu husus, Kırgızlar'daki tipleri andıran ve A.N.BERNŞTAM tarafından neşredilmiş, toka, kemer takımı aksamı, kalp şeklinde kesilmiş liraya benzeyen küpe gibi henüz az sayıda*daki* eşyalara yeniden atf-ı nazar etmemize ve bunları da Kırgızlar'a atfetmemize imkân vermektedir²⁷. Burada lira şeklindeki küpelerin tarihi, Ak-Beşim harebesinde VIII-IX. yüzyıl Türgeş sikkeleriyle bunların aynı katmanda bulunuşu ile, ayrıca oldukça ilginç olarak, Kapçal ve Uybat'dakilerin tipinde dağ keçileri başlı *psaliy*'lerin bulunması ile

---

²³ M.P.GRYAZNOV, "Raskopki na Altae", SGÉ, No.1, Leningrad 1940, s.17-21. Material v Gosudarstvennom Ermitaje, kolleksiyon 1554.

²⁴ D.G.SAVINOV, "Raskopki v Gornom Altae", Arheologičeskie Otkritiya 1972 g., 1973, s. 235-236.

²⁵ GIM, kolleksiyon 54660.

²⁶ F.H.ARSLANOVA, "Kurgani s truposojeniem v Verhнем Priirtış'e", Poiski i raskopki v Kazahstane, Alma-Ata 1972, s.56-76.

²⁷ Trudı Semireçenskoy arheologičeskoy ékspeditsii. "Çuyskaya dolina", Pod red. A.N.BERNŞTAMA, Moskva-Leningrad 1950, MIA No.14, tablo XLIV v.d.

kuvvetlenmektedir²⁸. Eğer bu eşyalar birbirleriyle mukayese edilirse, Ak-Beşim'deki Budist tapınağını Yenisey Kırgızları'nın tahrip etmiş olması mümkündür; tabiatıyla bunu yeterince mevsûk bir şekilde tekid etmek imkânsız.

Kırgızlar'a âid kabul edilebilecek bütün arkeolojik eserlerin bir harita üzerine yerleştirilmesi, *Tang-shu*'nun bu konudaki fikrini haklı gösterecek mahiyettedir: "Hagas güçlü bir devlet idi; alan itibariyle T'u-chüeh devleti ile aynı idi. Doğuda Ku-li-kan'a (Baykal-çevresi, D.S.), güneyde Tibet'e (şu halde Doğu Türkistan'a, D.S.), güney-batıda Kê-le-lu'ya (Altaylar ile Tarbagatay arasındaki alan, D.S.) kadar yayılmıştı"²⁹.

İslâm kaynakları ve bazı seyyahların eserleri, Yenisey Kırgızları'nın batı komşuları olarak, IX-X. yüzyıllarda Kazakistan sahasında ve komşu Batı ve Güney Sibir bölgelerinde devlet kurmuş olan Kimaklar'ın adını verirler³⁰. Yenisey Kırgızları Devleti'nde de olduğu gibi bunlar, birçok boydan oluşan karma bir teşekkül olup, yedi kabileden meydana geliyordu; bunlar arasında en önemlileri, İmak (Yemek), İmi (Eymür), Bayandur, Tatar ve Kıpçak idiler³¹. Kimak Federasyonu'nda, muhtemelen Töles boylarından biri olan ve B.E.KUMEKOV'un görüşüne göre, bütün birliğe "Kimak" adını vermiş olan Yemek'ler³² ile genellikle aynileştirilen Çebi'ler ile aynı soydan gelen³³ Türk Yen-mo kabilesi asıl unsur idi. Yazılı kaynakların bilgilerine göre, Kimak-Kıpçak kabilelerinin yerleşim sahası, "yaklaşık olarak, Güney Urallar'ın güney-doğu kısmından Batıda Aral-çevresi bozkırlarına, Güneyde kuzey-doğu Yedisu sahasının bir kısmı dâhil olmak üzere Orta Kazakistan topraklarından Kuzey Balkaş-

---

²⁸ L.R.KIZLASOV, "Arheologiçeskie issledovaniya na gorodişçe Ak-Beşim v 1953-1954 gg.", Trudı Kirgizskoy arheologo-étnografiçeskoj ékspeditsii, c.2, Moskva 1959, s.115-242, res.44-45.

²⁹ Biçurin, a.g.e., s.354. Parantez içindeki izahlar, s.347 ve 354'deki açıklamalarla karşılaştırmak suretiyle verilmiştir.

³⁰ O.KARAEV, Arabskie i persidskie istoçniki IX-X vv. o kirgizah i Kirgizii, Frunze 1968; B.E.KUMEKOV, Gosudarstvo Kimakov po arabskim istoçnikam, Alma-Ata 1972.

³¹ KUMEKOV, a.g.e., s.32-40.

³² Yu.A.ZUEV, "İz drevnetyurkskoj étnonimiki po kitayskim istoçnikam (boma, guy, yan'mo)", Voprosı istorii Kazahstana i Vostoçnogo Turkestana, Alma-Ata 1962 (Tr. İİAE im.Ç.Ç.Valihanova, c.15), s.117-122; KUMEKOV, a.g.e., s.39-41.

³³ GRUMM-GRJİMAYLO, a.g.e., s.272.

çevresi'ne kadar, Doğuda Batı Altaylar'dan Kulundinsk bozkırına kadar, Kuzeyde ise ormanlık bozkır muntkasına kadar" uzanmaktaydı³⁴. Kimak Devleti'nin merkezi, İbn Bahr, El-İdrisî ve Gerdizî'nin eserlerinde kaydedilen kervan yollarının Orta-Asya'dan geçtiği İrtiş üzerinde bulunuyordu³⁵. Gerdizî'nin bu münâsebetle verdiği malûmât gayet belirgindir: "...Kimaklar ülkesinin başladığı İrtiş ırmağına gelinir... İrtiş ırmağından aşarak Kimaklar'ın çadırlarına varılır... Bu ülkede çok kar yağar; öyle olur ki kar örtüsünün kalınlığı bozkırda bir mızrak boyuna erişir. Kışın onlar, atlarıyla uzak ülkeye, Ök-Tag'a (her halde Moğol Altay'ı, D.S.) giderler"³⁶.

IX-X. yüzyıl eserleri, Kimak boylarının muhtemel yerleşim alanı üzerinde en iyi olarak Doğu Kazakistan'da tedkik edilmiş olup, bunların burada Kimaklar'a âidiyeti hususu da araştırmacıların hiçbirinde şüphe uyandırmamaktadır³⁷. Kimaklar'ın yerleşme alanı ("Kimak" etnoniminin en geniş anlamıyla) Doğu Kazakistan ile sınırlanamaz; bu sebeple diğer bölgelerde aynı zamana rastlayan eserlerin etnik âidiyetinin belirlenmesinde bu husus bize, Doğu Kazakistan materyallerini kullanma imkân veriyor. Bu bakımdan, Biysk şehri civarındaki meşhur Srostkinsk mezar âbidesinden ismini alan IX-X. yüzyıl Srostkinsk Kültürü eserleri çok büyük bir ehemmiyet arzeder. Bunu keşfeden, kronolojinin ve Srostkinsk Kültürü eserlerinin kültürel âidiyetinin tesbitini yapan M.P.GRYAZNOV'dur. GRYAZNOV, o zamana kadar bilinen Srostkinsk mezar âbidesi tipindeki eserlerin bütününi toplayarak, 1930 yılında şu halde "bundan önceki devir kültürüne çok benzeyen göçebeler kültürüyle uğraşacağımızı" kaydetmiştir. Umumî bir kronolojik tablo içerisinde Srostkinsk mezar âbidesinden elde edilen eşyalar

---

³⁴ KUMEKOV, a.g.e., s.58.

³⁵ S.MAHİNJANOV, "Drevnie karavanne puti Kimakov", Materialı I nauçnoy konferentsii molodih uçenih AN Kazahskoy SSR, Alma-Ata 1968, s.429-430; KUMEKOV, a.g.e., s.48-53.

³⁶ V.V.BARTOL'D, 'Izvlçenie iz soçineniya Gardizi Zayn al-ahbar', Prilojenie k "Otçetu o poezdke v Srednyuyu Aziyu s nauçnoyu tsel'vu 1893-1894 gg.", Soçineniya, c.8, Moskva 1973, s.45.

³⁷ S.S.ÇERNIKOV, "K izuçeniyu drevney istorii vostoçnogo Kazahstana", KSİİMK, vıp.69, 1957, s.19-20; E.İ.AGEEVA, A.G.MAKSİMOVA, "Otçet Pavlodarskoy ékspeditsii 1955 goda", Trudı İİAE AN Kaz.SSR, c.7, Alma-Ata 1959, s.32-58; F.H.ARSLANOVA, "Pamyatniki Pavlodarskogo Priirtış'ya (VII-XII vv.)", Novoe v arheologii Kazahstana, Alma-Ata, 1968, s.98-111; F.H.ARSLANOVA, S.G.KLYAŞTORNIY, "Runičeskaya nadpis' na zerkale iz verhnego Priirtış'ya", Tyurkologičeskiy Sbornik 1972, Moskva 1973, s.306-315.

"Altaylar'daki demir kültürü'nün III. safhasını" teşkil ediyordu³⁸. 1950 yılında âid çalışmasında yine bu materyaller "Srostkinsk tipi eserler"³⁹, 1951 tarihli çalışmasında ise "IX-X. yüzyıl Srostkinsk Kültürü"⁴⁰ adıyla zikredilmektedir. M.P.GRYAZNOV, Bol'şaya Reçka üzerinde yaptığı kazılarının 1956 yılı buluntularına dayanarak, bu tarihlendirmesini delillerle isbat etmektedir⁴¹. GRYAZNOV, 1960 yılında ise, Srostkinsk Kültürü'nün dört mahallî varyantını Biysk, Barnaul-Kamensk, Novosibirsk ve Kemerovsk şeklinde tebarüz ettirmektedir; GRYAZNOV'un görüşüne göre, bu bölgeler "dört kabilenin topraklarına tekâbül etmekte" idi⁴². Sonradan A.A.GAVRİLOVA, kendi görüşüne göre Doğuda Baykal-ötesi'nden Batıda Barabinsk Bozkır'na, Kuzeyde Novosibirsk sahasından Güneyde Tuva ve Dağlık Altaylar'a kadar yayılmış olan VIII-X. yüzyıl "Srostkinsk tipi mezarlar" grubundaki Srostkinsk Kültürü eserlerini bir araya getirmiştir. GAVRİLOVA diyor ki: "Oldukça geniş bir sahaya yayılmış olan Srostkinsk tipi eşyalar, bu kültürün, farklı defin âdetleriyle muhtelif boylarda yayıldığını göstermektedir"⁴³.

Srostkinsk Kültürü'nün etnik bakımdan kimlere âid olduğu mes'elesi, âhimler tarafından farklı farklı ele alınmıştır. Bu kültürün ilk araştırmacısı olan GRYAZNOV, "Srostkinsk Kültürü'nün, Altaylar'daki mahallî bir inkişafın ürünü olduğunu ve aşağı yukarı VIII. yüzyılda bu kültüre sâhip ahalinin kuzeye Obi'nin ormanlık bozkır bölgelerine doğru yayılmış olduğunu" yazıyordu⁴⁴. GAVRİLOVA ise tam aksine, "bu kültürün Altay dışında teşekkül ettiğini" tahmin ediyor. "Bu kültürün yayılması öyle görünüyor ki siyâsî değişikliklerle alâkalıdır; bu değişiklikler, 745 yılında Doğu Türkleri'ne mağlûbiyeti tattıran Uygur boylarının, sonra ise 840 tarihinde Uygurlar'ı

---

³⁸ M.P.GRYAZNOV, "Drevnie kul'turı Altaya", Sibirivedenie, Novosibirsk 1930, No.3-4, s.18-26.

³⁹ M.P.GRYAZNOV, İz dalekogo prošlogo Altayskogo kraya, Barnaul 1950, s.15.

⁴⁰ M.P.GRYAZNOV, "Arheologičeskoe issledovanie territorii odnogo drevnego poselka", KSİİMK, vip.11, 1951, s.112.

⁴¹ M.P.GRYAZNOV, "İstoriya drevnih plemen verhney Obi", MİA No.48, 1956, s.151.

⁴² M.P.GRYAZNOV, "Arheologičeskie issledovaniya na Obi v lože vodohranişiça Novosibirskoy GES", Nauçnaya konferentsiya po istorii Sibiri i Dal'nego Vostoka, İrkutsk 1960, s.24.

⁴³ A.A.GAVRİLOVA, Mogil'nik Kudirgë, s.66-72.

⁴⁴ GRYAZNOV, İstoriya drevnih plemen verhney Obi, s.151.

perişan eden Kırgızlar'ın bozkırda ve bu arada Altaylar'da da devlet kurmalarıdır"⁴⁵. Bilâhare GAVRİLOVA, Kuzey Altaylar'daki Srostkinsk eserlerinin Uygurlar'a âid olduğunu açıkça ifade etmiştir⁴⁶. Sarâhatle Srostkinsk eserlerine hasredilmiş diğer birçok eserde bu kültürün Eski Türkler'e âidiyetine işaret edilmektedir⁴⁷.

Paralelliklerin en çoğu Doğu Kazakistan ve Kuzey Altay (Srostkinsk) eserleri materyallerinde izleniyor. Bu devre âid oldukça yaygınlaşmış eşya tipleri hâriç, bunlarda birçok hususî şekiller de bulunmaktadır: kemikten yapılmış "çizmeli" mukavves psaliy'ler, kemik ve bronzdan yapılmış sivri burunlu tokalar, "hâleli" atlı tasvirleri, kuş ve balık şeklindeki küpeler, kulakkarıştıracak'lar, uzun kayışlı sivri-uçlu küçük aletler, nebatat motifleriyle süsü, büyük bir ustalıkla icra edilmiş, süslemenin muhtelif şekilleriyle iki kısımdan müteşekkil düğmeler, karşıkışıya duran kuş tasvirleri vs. İlgi çekti oldukları envanter eşyalarının bu tür benzerlikleri, buldukları mezarların ancak tek bir arkeolojik kültürü âidiyetimin delili sayılabilir.

Kuzey Altay ve Doğu Kazakistan eserlerinde görülen defin âdeti hususiyetleri hakkındaki bilgiler de bunun aksini söylememektedir. Bunlar için aynı tarzda karakteristik olan bir diğer husus da, münferit haldeki ve atlı kurganlardaki definler ve cesetleri (kuzeye doğru inhiraf ile birlikte) Doğuya yöneltmedir. Tipolojik bakımdan Gomo-Altaysk'a yakın atlı definler, esas itibariyle Doğu Kazakistan'da daha fazladır. Bu durum galiba, genetik yönden onların ve diğerlerinin aynı şekilde, ölümlerini atla birlikte defneden Töles boylarına kadar inmeleriyle açıklanmaktadır. Toprağa gömmelerin münferid oluşu ve tek bir mezar höyüğü altında birçok mezar çukurundan oluşan kollektif definler daha kuzeydeki bölgelerde oldukça yaygındır. Bir kompleksin bölümleri içerisinde ölü gömme ve ölü yakma âdetleri zaman zaman bunlarda birleşmektedir. Tek bir höyük altında dört mezar çukurunun yer aldığı Zevahinsk

---

⁴⁵ GAVRİLOVA, Mogil'nik Kudirgé, s.70-72.

⁴⁶ A.A.GAVRİLOVA, "Sverkayuşçaya çaşça s Eniseya (k voprosu o pamyatnikah uygurov v Sayano-Altai)", Drevnyaya Sibir', vıp.4, Novosibirsk 1974, s.177-183.

⁴⁷ A..P. UMANSKIY, "Arheologičeskie pamyatniki u s.İnya", İzvestiya Altayskogo otdela VGO SSSR, vıp.2, Barnaul 1970, s.72; M.G.EL'KİN, "Kurganniy mogil'nik pozdnego jeleznogo veka v doline r.Ur", "Izv.Laboratorii arheologičeskih issledovaniy, vıp.2, Kemerovo 1970, s.92.

Mezarlığı'nın 146 kurganı, Doğu Kazakistan'daki bu tür definlere bir örnek teşkil edebilir⁴⁸. Kuzey Altaylar'da İnya köyü mezarlığında 3 kadar⁴⁹, Bol'şaya Reçka'da 4 kadar⁵⁰, Ur-Bedari Mezarlığı'nın 30 kurganında ise muhteşif defin âdeti hususiyetleri ile birlikte 10 mezar çukuru bulunmuştur⁵¹. Bu eserlerin envanteri ile Doğu Kazakistan ve Kuzey Altay'dan elde edilen eserlerin Srostkinsk envanterinin mukayesesi, burada yerleşmiş bulunan ahalinin defin merasiminin genel tabîî kaidelerinin yanısıra, birçok etnik unsurdan oluşan bir kültür yapısına delâlet eden onun mahallî farklılığını da göstermektedir.

Srostkinsk Kültürü ile Kimaklar kültürünün dolaylı yoldan benzerliği, paleoetnografik bilgilerle de te'kid edilmektedir. Srostkinsk Kültürü'ne sahip ahalinin kültürel-iktisâdî yapısının yarı-yerleşik hayvancılık, sun'î avlanma yani balık tutmadan tereküb ettiğini belirtmek mümkündür⁵². Kimak ekonomisinin benzer şekilleri, yazılı kaynakların bilgileriyle kuvvetlenmektedir. Meselâ, Gerdizî'ye göre, Kimaklar'ın "hepsi sığır ve koyun sürüleri sahibidir... Kimaklar'ın geçim vasıtaları samur ve kakım'dır"⁵³. *Hudûd ü'l-Âlem* adlı eserin adı bilinmeyen müellifi, şu haberi veriyor: "Onun (Kimaklar Ülkesi'nin, D.S.) sâkinleri çadırlarda otururlar ve kuru ot, su ve yeşil çayırlar bulmak için yaz-kış göçerler. Geçim vasıtaları samur ve koyundur"⁵⁴. Maamâfih diğer kaynaklarda, "onların yurtlarının makiler ve kesif ormanlar arasında" bulunduğu, "pirinç, et ve balık ile beslendiklerine, balıklarının çok olduğuna" v.s. işaret edilmektedir⁵⁵.

Srostkinsk Kültürü ile tarihî Kimaklar kültürünün muhtemel bir aynileştirilmesi, IX-X. yüzyıllarda Kimaklar Devleti'nin bazı etnografik mes'elelerini çözmede bu Kültür'ün eserlerinin yaygın oluşu hususundaki bilgileri kullanmağa imkân veriyor.

---

48 ARSLANOVA-KLYAŞTORNIY, a.g.e., s.306-308.

49 UMANSKIY, a.g.e., s.45-62.

50 GRYAZNOV, *Istoriya drevnih plemen verhney Obi*, s.145-150.

51 EL'KİN, a.g.e., s.81-92.

52 GRYAZNOV, *Istoriya drevnih plemen verhney Obi*, s.151-152.

53 BARTOL'D, "Izvleneçenie iz soçineniya Gardizi", s.45.

54 Materiali po istorii Kirgizov i Kirgizii, vıp.1, Moskva 1973, s.44.

55 KUMEKOV, a.g.e., s.92-94.

Srostkinsk Kültürü eserleri, Yukarı İrtiş'dan başlamakta, Batı Altaylar boyunca uzanmakta ve sonra geniş olarak Obi-çevresi bozkırlarda bulunmakta, yani umûmiyetle Altay Dağları Sistemi'ni kastederek, bitişik ormanlık bozkır bölgeleriyle beraber bu Sistem'in Batı ve Kuzey dağ eteklerini işgal etmektedir (krş. Gerdizî'nin, Kimaklar "ormanlarda, dağ boğazlarında ve bozkırlarda yaşarlar" şeklindeki haberi)⁵⁶. Srostkinsk Kültürü eserlerinin Doğudaki son yayılma noktası, Kimaklar ile Yenisey Kırgızları arasında Sayan-Altaylar'ın bu kısmında galiba etnik bir mânia teşkil etmiş olan Kuznetsk Alatau'nun batı kollarındaki Ur-Bedari mezarlığı olmaktadır⁵⁷. Kimaklar'ın, Kırgızlar'ın yalnızca Batı değil aynı zamanda Kuzey komşuları sıfatıyla yazılı kaynaklarda defalarca zikredilmeleri de dikkate şâyandır⁵⁸. Tam bu sırada Yenisey Kırgızları, devletlerine Tuva ve Dağlık Altay'ı dâhil etmişler ve İrtiş üzerindeki Kimaklar ile doğrudan doğruya komşu olmuşlardı. Şu halde Kimaklar'ın, Kırgızlar'ın daha kuzeyine düşebilecekleri en muhtemel yer ancak, Srostkinsk eserlerinin de bol miktarda bulunduğu Kuzey Altay olabilirdi. Altaylar'da Kimaklar'ın mevcûd olabileceği ihtimâli, bir kısım araştırmacılar tarafından daha önce mümkün görülmüştü. Şöyle ki, V.V.RADLOV, bu konuda şunu yazıyordu: "Kırgız Bozkırı'nın kuzey kısmını ve aslı Altay'ı muhtemelen Keymaklar işgal ediyorlardı"⁵⁹. L.P.POTAPOV'un belirttiğine göre, "Doğu müelliflerinin eserlerinde Kimak-Kıpçak boyları, İrtiş Havzası'nın ve Batı-Sibir bozkırlarının sekeneşi olarak karşımıza çıkıyorlar. Tabiatıyla onlar, Altaylar'da, bilhassa Batı Altay dağlarında yaşıyorlardı"⁶⁰.

Doğu Kazakistan ve Kuzey Altay eserleri arasında mutavassıt mevkiî, Batı Altay'da Aleysk Bozkırı'nda tedkik edilmiş olan mezarlar işgal etmektedir. V.A.MOGİL'NIKOV'un açıklamasına göre, etnik bakımdan bu, "Türk boyları gruplarından biri" idi; "kültürel-etnik bakımdan, tamamen uygun olmasa bile, Doğu

---

56 BARTOL'D, "İzveçenie iz soçineniya Gardizi", s.45.

57 EL'KIN, a.g.e., s.81-92.

58 KUMEKOV, a.g.e., s.55-56; KARAEV, a.g.e., s.30-60.

59 V.V.RADLOV, K voprosu ob uygurañ, SPb., 1893, s.119.

60 L.P.POTAPOV, "Oçerk étnogeneza yujnih altaysev", SÉ, 1952, No.3, s.32.

Kazakistan Kimakları'na yakındır⁶¹. Kuzeyde Srostkinsk kültür unsurunun, Basandayka'nın ilk kompleksi içinde bulunduğu şüphesizdir (Tomsk şehri)⁶². Solyanoe köyü yakınındaki kurgan, Orta İrtiş-çevresi'nde Srostkinsk Kültürü'ne yakındır. Kazı yapanların görüşüne göre "bu kurganlar, göçebe-Kimaklar'ın ölü gömme an'anelerini karakterize etmektedir"⁶³. İşim şehri civarında keşfedilen Silvensk Kültürü'nün Pahomovsk Mezarlığı kurganları, gerek defin âdeti, gerekse ilgili envanterin terkihi bakımından farklılık arzeder⁶⁴. Kimak Türkleri ile daha kuzeydeki etnolingüistik gruplar arasındaki sınır galiba buralarda bir yerden geçmekteydi. Batıda Srostkinsk Kültürü'nün bazı eserleri, Barabinsk Bozkırına (Ust'-Tartassk Mezarlığı)⁶⁵ ve hatta Çelyabinsk bölgesine (Sineglazovo) kadar uzanmaktadır⁶⁶. Srostkinsk tipi münferid eşya buluntuları, bilhassa Yedisu'daki "U"-tipli levhalar, Kimaklar'ın güneye ilerlemelerinin delilleridir⁶⁷. Srostkinsk Kültürü eserlerinin genel olarak yayılma alanı, yazılı kaynaklardaki bilgilere göre Kimak-Kıpçak boyları yerleşim sahasına uymaktadır; bununla beraber arkeolojik materyaller, IX-X. yüzyıllarda Kimaklar'ın etnik coğrafyası hakkındaki tasavvurlara kesin düzeltmeler getirmektedir. Eserlerin yoğun olarak bulunuşuna bakarak hüküm verecek olursak her halde, Kuzey- ve Batı-Altay'ın oldukça kesif nüfuslu bölgelerini Kimaklar'a âid saymak, Doğu Kazakistan ve Batı Altay sahalarını ise, M.P.GRYAZNOV tarafından Srostkinsk Kültürü'nün mahallî varyantları olarak tebâruz ettirilenlere ilâve etmek gerekmektedir.

Aynı zamanda, A.A.GAVRİLOVA tarafından verilen "Srostkinsk tipi" eserlerden, hepsinden daha fazla Yenisey Kırgızları kültürüne âid olan Baykal-ötesi ve Tuva

61 V.A.MOGİL'NIKOV, "Arheologičeskie issledovaniya na verhnem Alee", Arheologiya i kraevedenie Altaya, Barnaul 1972, s.42.

62 "Basandayka". Sbornik materialov i issledovaniy po arheologii Tomskoy oblasti. Tomsk 1947, s.187 v.d.

63 V.F.GENİNG v.d., "Pamyatniki jeleznogo veka v Omskom Priirtış'e", Problemy hronologii i kul'turnoy prinadlejnosti arheologičeskih pamyatnikov Zapadnoy Sibiri, Tomsk 1970, s.225.

64 V.F.GENİNG, B.B.OVÇİNNİKOVA, "Pahomovskiy mogil'nik", Voprosi arheologii Urala, vip.8, Sverdlovsk 1969, s.136-137.

65 Arhiv LO İA AN SSSR, d.No.71, 1896 yılı; Material v GIM, kolleksiyon 36848.

66 Arhiv LO İA AN SSSR, d.No.219, 1904 yılı.

67 A.G.MAKSİMOVA, "Srednevekovie pogrebeniya Semireç'ya", Novoe v arheologii Kazahstana, Alma-Ata 1968, s.146-158, tablo III.

materyallerini bunun dışında tutmak gerekir. Srostkinsk Kültürü'nün Gorno-Altaysk varyantı tesbiti de şüphe uyandırmaktadır. Tarihi, B.İ.MARŞAK tarafından ikna edici bir şekilde en erken IX. yüzyıl ortaları olarak belirlenen Kopensk çaa-tas'ının Kurgan 2'si ile paralelliklerin çok oluşu, Kuray ile Kopensk materyallerini zaman bakımından aynıleştirmeğe imkân vermektedir⁶⁸. Dağlık Altay'ın sair yerlerindeki VIII-IX. yüzyıl mezarları, ilgili envanterin terkihi bakımından Srostkinsk'dekilere (Katanda II, K.2 v.d.) az benzemektedir; ancak, Kuray da dâhil aynı kültüre âiddirler. Bazı umûmî eşya şekillerine göre Kuzey Altay'daki eserleri Dağlık-Altay'dakilerden ayırd etmek gerçekten zor; fakat bu, genetik bakımdan onların birbirini takip etmesinden ziyade bir arada yaşamaları ile izah edilmektedir.

Srostkinsk Kültürü'nün ortaya çıkışı mes'elesi henüz açıklık kazanmamıştır; Kimaklar'ın etnik tarihinin ilk devirleri problemi de öyle. Her iki durumda da şüphesiz ki belirgin rolü Uygurlar oynamışlardır. Bilindiği gibi, 840 yılından sonra Uygurlar, yazılı kaynakların ifadesine göre "dağıldılar". Üstelik "üçüncü kuşak, Irtyş üzerindeki ormanlarda yerleşti; hayvan beslememle beraber, balık tutmakla ve avcılıkla iştigâl etti..."⁶⁹ Kimaklar Devleti içerisinde Eymür, Bayandur ve Tatar boylarının tezâhürünü B.E.KUMEKOV, Uygur Kağarlığı'nın çöküşüyle alâkadâr görmektedir; neticede "Gerdzî'nin işaret ettiği bu terkip dâhilinde Kimak Federasyonu vukû buluyor"⁷⁰. Mes'ûdî'de Kimak-Yugur etnonimi zikredilmektedir ki bunu, Kimaklar'ın etnik-kültürel birliği içerisindeki bir Uygur unsuru olarak görmek mümkündür⁷¹. Bu gerçekleri, bazı arkeolojik müşâhedelerle karşılaştırmamak elde değil. A.A.GAVRİLOVA, Turfan Uygurları'na âid duvar resimlerinde Srostkinsk kemeri benzerliklerine işaret ederken tamamen haklı idi⁷². Buna, neşter görünümü ve üç yapraklı ok uçları, Tuva'daki Uygur katakomb'larından ve Doğu Kazakistan'daki Kimak mezarlarından çıkan yay ortasında yer alan uçları genişletilmiş parçalar, ayrıca daha önce L.R.KIZLASOV

68 B.İ.MARŞAK, Sogdiyskoe srebro, Moskva 1971, s.54-58.

69 RADLOV, a.g.e., s.55.

70 KUMEKOV, a.g.e., s.114.

71 a.g.e., s.39.

72 GAVRİLOVA, Mogil'nik Kudirgê, s.72.

tarafından kaydedilen Irtış'daki "Uygur vazoları" kırıntıları buluntularını eklemek gerekir⁷³.

I.bin sonunda Sayan-Altay kavimleri tarihindeki temel hâdiseler arasında belirgin bir teselsül kaydetmek gerekir: Yenisey Kırgızları'nın Uygurlar'a galebe çalması, her ikisinin de geniş bir şekilde yerleşmesine sebep oldu; önceden Uygur Kağanlığı'na dâhil bulunan bir kısım boylar, Kimak Federasyonu'nun terkiğine girdiler. Bu, Kimak-Kıpçak Birliği'nin nihâî teşekkülünü intâc etti. Neticede, Irtış ortak sınır olmak üzere, Orta Asya kuzeyinde, biri Yenisey Kırgızları, diğeri ise Kimaklar olmak üzere iki büyük etnik-siyâsî birlik meydana geldi. İslâm müelliflerinin Kimaklar hakkındaki haberleri, Çin yıllıklarının Kırgızlar'a dâir verdikleri bilgiler ile ikmâl edilmekte ve böylece Güney Sibir sahası, en eski yazılı tarihçiliğin iki merkezi arasında mevkûf olmakta olduğu için son durum, kaynak ilmi bakımından önemlidir.

Yenisey Kırgızları ile Kimaklar arasındaki karşılıklı münâsebetlerin karakteri mes'eleli pratik bakımdan tedkik edilmiş değildir. Mes'elenin ortaya konusu nokta-i nazarından bu husustaki yegâne çalışma, K.İ.PETROV'a âiddir⁷⁴. Bilindiği üzere, Irtış üzerindeki Kimak merkezinden Yenisey üzerindeki Kırgız kağanı karargâhına bir ticaret yolu gidiyordu; bununla beraber V.V.BARTOL'D, "İslâm ülkelerinden Kimaklar'a giden yolun bir uzantısı olarak Kimaklar ülkesinden Kırgızlar ülkesine bir yolun olup olmadığı ve bu iki halk arasındaki münâsebetin genelde nasıl olduğu hususu tamâmen meçhûldür"⁷⁵ diyor. "Bu her iki kavimden Orta Asya içine ithâl edilen bellibaşlı eşya, misk"⁷⁶, bir de gâlip ihtimâle Kırgızlar ve Kimaklar'ın, kendilerine tâbi olan kabilelerden haraç olarak topladıkları kürk hayvanları idi.

Srostkinsk tipi mezarlardan ve Yenisey Kırgızları mezarlarından elde edilen ilgili envanter eşyalarının temel şekilleri arasındaki benzerlik, daha önce birçok araştırmacının dikkatini çekmişti. Bunu ilk olarak S.V.KİSELEV, "Tyuhtyatsk definesi dizgin ve

---

⁷³ L.R.KIZLASOV, İstoriya Tuvı v srednie veka, s.74-76.

⁷⁴ K.İ.PETROV, "Kirgizsko-Kıpçakskie otışeniya", İAN Kirg.SSR, c.3, fas.2, 1961, s.81-105.

⁷⁵ V.V.BARTOL'D, Kirgizi, s.493.

⁷⁶ V.V.BARTOL'D, İstoriya kul'turnoy jizni Turkestana, Soçineniya, c.2, kıs.1, Moskva 1963, s.242.

kemer takımları, Kuzey Altay'daki IX-X. yüzyıl Srostkinsk kurganlarında bulunan tezyinâtlara tamamen benzemektedir... IX-X. yüzyıllarda Tyuhtyatsk-Srostkinsk tipi eşyalar üzerine, Sayan-Altay yaylasına yeni bir moda yayıldığı anlaşılıyor"⁷⁷ sözleriyle ifade etmişti. KİSELEV'in kaydettiği görüş, diğer araştırmacılarca da desteklendi. Şöyle ki K.İ.PETROV, "Yeniseysk-çevresi'ndekilerden nâdiren farklılık arzeden mahallî eski Altay gelenekleriyle ilişkili olarak, Katun ırmağı üzerinde Srostka köyü yakınında bulunan malûm kurgandaki definlerin envanterinde, maamâfih Yenisey Kırgızları'nın en gelişmiş maddî kültürünün birçok karakteristik çizgileri vardır"⁷⁸ diyor. Yenisey Kırgızları'nın kültür etkisi, Gorno-Altaysk'ın bilhassa Kuraysk eşya serilerinin süsleme biçimi üzerinde müessir olmuştur. T.N.TROİTSKAYA'nın vardığı hükme göre, "bu devirde Kırgız kültürünün dahi tesiri daha az sarıh olmayacak derecede izlenmektedir, bunların Ob kıyısına nüfûz etmeleri mümkündür"⁷⁹. Doğu Kazakistan'da IX-X. yüzyıl Kimak ve Kırgız mezarları, sadece bir tek sahada değil, aynı mezarlıkların bölümlerinde de bulunmaktadır⁸⁰. Bobrovsk mezarlığı buluntularını neşretmiş olan F.H.ARSLANOVA diyor ki: "Bobrovsk küpeleri ve Srostkinsk levhalarındaki tezyinâtın şekil ve asıl unsurlarının vahdeti, yine Yenisey Kırgızları'nın eşyalarındaki tezyinâta yakınlığı her halde, bu kavimlerin husûle gelen karşılıklı etkilerinden bahsetmeğe imkân vermektedir"⁸¹. ARSLANOVA'ya göre "bunlar, Kimak-Kıpçak boylarının eski Hakas Devleti'nin münferid kabileleriyle olan siyâsî münâsebetlerinin bir yansımasıdır"⁸².

Yenisey Kırgızları ile Kimaklar'ın idârî birlikleri bünyesine girmiş olan kabileler arasındaki münâsebetlerin karakteri mes'elesini, defin âdeti, ilgili envanter eşya nevelerinin ortak oluşu ve ahâlinin yazılı kaynaklarca kaydedilen bir kısım etnografik

77 SV.KİSELEV, Kratkiy oçerk drevney istorii Hakasov, Abakan 1951, s.56.

78 K.İ.PETROV, Oçerk proishojdeniya kirgizskogo naroda, Frunze 1963, s.50.

79 T.N.TROİTSKAYA, "Ob étnogeneza plemen lesostepnogo Priob'ya v kontse I tis. n.e.", Proishojdenie oborigenov Sibiri i ih yazikov, Tomsk 1973, s.183-185.

80 F.H.ARSLANOVA, "Pogrebeniya tyurkskogo vremeni v Vostoçnom Kazahstane", Kul'tura drevnih skotovodov i zemledel'tsev Kazahstana. Alma-Ata 1969, s.47-48; aynı müellif, Kurgan s truposojjeniem, s.56-76.

81 F.H.ARSLANOVA, "Bobrovskiy mogil'nik", İAN Kaz.SSR, vip.4, 1963, s.80.

82 F.H.ARSLANOVA, Kurgan s truposojjeniem, s.76.

çizgilerinin uygunluğu gibi kendileriyle alâkalı birçok bakımdan ele almak mümkündür. Kırgızlar'da ceset yakma âdetinin klâsik örnekleri olan Kopënsk ve Uybatsk *çaa-tas*'ları mezarlarında, muhtelif insan ve hayvan kemiklerinin bulunduğu malûmdur⁸³. Burada, aynı höyük altında karışık defin âdetiyle birlikte birçok mezarlar bulunmuştur (Kopën'lerde 1'den 3'e kadar). Mezarların ekseriyetinde, ancak ölü-koyma kalıntıları olabilecek insan kemikleri bulunmuştur. Üstelik A.A.GAVRİLOVA kesin olarak gösterdi ki, "gizli yerler" denilen şeyler gerçekte cesetlerin yakılması suretiyle defnetmelerin ilgili envanteridirler: "gizli bölümler"den çıkan eşya bir kâide olarak, defin ateşinin alevi içinde 'gezdirmişti'. Kopën'lerde, ölü-yakma kalıntılarıyla kaplar bulunmuştur; Kurgan 6'da ise yakma hâdiseleri, "gizli yer"i örten taş bir levha üzerinde oluyordu⁸⁴. Aynı kompleksin bölümlerinde muhtelif ölü-gömme normlarının bu şekilde imtizâcı, bu âdetin görüldüğü Srostkinsk Kültürü'nün yayıldığı bilhassa Kuzey bölgelerdeki eserleriyle mukâyese edildiğinde açıklık kazanmaktadır.

Srostkinsk Kültürü, X. yüzyıl sonunda varlığını kaybetmekte; aynı zamanda, idâri bir birlik adı olarak Kimak ismi, yazılı tarih sayfalarından silinmektedir. Kıpçak sahasının ayrılmasıyla Kimak Birliği, Andar az Kıpçak, Yagsun-Yasu, Kırkırhan gibi müstakil bazı bölgelere ayrıldı⁸⁵. Bunlardan Andar az Kıpçak, "sekenesi, bazı âdetleri bakımından Guz'ları andıran Kimaklar sahası", Kırkırhan da "yine Kimaklar'a âid bir bölge (olup), sekenesi ise âdetleri bakımından Hırhız'ları andırmaktadır"⁸⁶. B.E.KUMEKOV'un görüşüne göre Kırkırhan, "Kırgızlar'ın bir grubuna, diğer Türk boylarından oldukça daha yakın bulunan" bir bölgedir⁸⁷. K.İ.PETROV bu bölgeyi, "Yenisey Kırgızları toprağı hududunda, aşağı-yukarı Ob yukarılarında, Biy ile Katun mansabı yanında" yerleştirmekte, mahallî ahaliyi ise Ob-çevresindekiler veya "Taşra

---

⁸³ L.A.EVTYUHOVA, "K voprosu o kamennih kurganah na Enisee", Trudı GİM, vıp.8, 1939, s.118-120; L.A.EVTYUHOVA, S.V.KİSELEV, "Çaa-tas u s.Kopeni", Trudı GİM, vıp.11, 1940, s.21-54.

⁸⁴ A.A.GAVRİLOVA, Mogil'nik Kudirgé, s.65-66.

⁸⁵ B.E.KUMEKOV, a.g.e., s.65-66.

⁸⁶ Materialı po istorii kirgizov i Kirgizii, s.44.

⁸⁷ KUMEKOV, a.g.e., s.66.

Kırgızları" şeklinde tesmiye etmektedir⁸⁸. Reşîdü'd-dîn'e göre, Urasut, Telengut ve Kuştem'ler "Kırgızlar ve Kem-kem-ciut'lar ülkesi sınırlarında ormanlarda oturmaktadırlar; sonradan, muhtemelen kendilerinin ilk yerleşim yerlerinden "Kırgızlar'ın ötesinde bir aylık yol mesafesinde" bulunmaktadır"⁸⁹. Kesim (Kuştem'ler ile aynı) kabilesi hakkında başka bir kaynaktan deniliyor ki, "bunlar, Hıfuz boylarından biridir; konuşmaları Halus'larmkine daha yakındır; giyimleri bakımından ise Kimaklar'ı andırırlar"⁹⁰. Kırkırhan Kimak sahası ahâlisinin, âdet bakımından Yenisey Kırgızları'na yakın oluşları, Yenisey Kırgızları'na tâbi bulunan Kuştem'lerin ise giyim bakımından Kimaklar'ı andırmaları şeklindeki malûmât, I. ve II. bin yıl eşiğinde Güney Sibir'de belirgin bir assimile hâdisesinin cereyân ettiğinin delili telakki edilebilir.

KISALTMALAR

AO : Arheologičeskie otkrıtiya.

VAU : Voprosı arheologii Urala, Sverdlovsk.

İzv.SO AN: İzvestiya Sibirskogo otdeleniya AN SSSR.

NKİSDV : Nauçnaya konferentsiya po istorii Sibiri i Dal'nego Vostoka.

SGÉ : Soobşçeniya Gosudarstvennogo Érmitaja.

Tr. İİAÉ : Trudi İnstıtuta istorii, arheologii i étnografii.

---

⁸⁸ K.İ.PETROV, Oçerk proishojdeniya kirgizskogo naroda, s.50,64.

⁸⁹ Raşid-ad-din. Sbornik letopisey, c.1, kitap 1, Moskva-Leningrad 1952, s.123.

⁹⁰ Materialı po istorii Kirgizov i Kirgizii, s.42.